

Українська література за межами України

Література в Західній Україні (до 1939 року)

За підтримки Антанти в 1919 році Польща окупувала Західну Україну, Румунія — Буковину і Бессарабію, Чехо-Словаччина — Закарпатську Україну. Уряд Речі Посполитої прагнув асимілювати українців: закривалися українські школи, у Львівському університеті були ліквідовані українські кафедри, обмежували доступ молоді у вищі навчальні заклади та на державну службу. Все це породжувало протест населення регіону, яке не визнавало легітимності польської влади.

Між двома світовими війнами на західноукраїнських землях окреслилася складна картина літературного життя. Проте поступово відкривалися видавництва, виходили часописи та книги. Продовжували творити класики: *Василь Стефаник*, *Ольга Кобилянська*, *Марко Черемшина*, *Осип Маковей*, *Богдан Лепкий*, *Петро Карманський*, *Василь Пачовський* та інші. Розвивалися такі мистецькі напрями, як символізм, імпресіонізм, експресіонізм, сюрреалізм, авангардизм.

У Львові виникла група «*Митуса*», до якої входили поети *Роман Купчинський*, *Олесь Бабій*, *Василь Бобинський*, *Юра Шкрумеляк*, *Микола Матвій-Мельник*, *Левко Лепкий*, художник *Павло Ковжун*. Назва «*Митуса*» походить від імені літописного співця, який прийняв смерть за вироком князя Данила Галицького, але своїх переконань не зрікся, і його слово правди залишилося жити у пам'яті народу. Для митців співець Митуса був символом незнищенності поетичного слова, яке вони присвятили боротьбі за свободу і незалежність України. Поети продовжували традиції «Молодої Музи», орієнтувалися на естетику українських символістів та європейських модерністів, захищали самодостатність мистецтва слова. Видавали однойменний літературно-мистецький місячник, в якому оприлюднювали твори героїчної тематики. У поетичних і прозових творах переважала стрілецька тематика, особливою популярністю користувалися їхні пісні («Ой видно село» *Левка Лепкого*, «За рідний край» *Романа Купчинського* та інших).

На засадах пошуку нових художніх обріїв створилася літературна група «*Логос*» (1927—1931), яка об'єднала українських письменників християнського спрямування, що пропагували гуманістичні ідеали любові до людини. До неї входили: *Григорій Лужницький*, *Олександр-Микола Мох*, *Степан Семчук*, *Василь Мельник*, *Осип Назарук*. Назва символізувала безсмертя

Господнього слова, його велику духовну енергію, що допомагає людині перебороти труднощі в житті. «Логівці» проводили культурницьку роботу серед населення, пропагували християнську філософію і мораль, видавали журнали «Поступ» і «Дзвони», друкувалися у видавництві «Добра книжка». У їхній творчості переважали національно-патріотичні мотиви і тема єдності особи з Богом. Митці спиралися на засади символізму та імпресіонізму.

У мистецькому плані виразно заявили про себе об'єднання модерністів «*Дажбог*» (*Богдан-Ігор Антонич*, *Богдан Кравців*, *Євген Пеленський*) та «*Горно*», до якого належали *Василь Бобинський*, *Степан Тудор*, *Мирослава Сопілка*, *Ярослав Кондра*, *Олександр Гаврилюк*, які розробляли соціальну проблематику, застосовуючи модерністську поетику.

Львівські наймолодші митці в 1930 році утворили богемне угруповання «*Дванадцятка*». Під цією ж назвою вийшла книга їхніх творів. *Богдан Нижанківський*, *Зенон Тарнавський*, брати *Анатоль* та *Ярослав Курдидики*, *Василь Гірний*, *Іван Чернява*, *Василь Ткачук*, *Володимир Ковальчук*, *Роман Антонович*, *Карло Мулькевич*, *Ганнуся Павенцька* і *Богдан Цісик* прагнули розширити тематичний діапазон літератури, зосередили свою увагу на урбаністичній проблематиці, відтворили й опоетизували стихію вулиць, провулків, кав'ярень, магазинів Львова з його неповторною атмосферою. Образ Львова став головним персонажем їх новел та віршів. Справжнім художнім досягненням була сюрреалістична повість «Я вернусь до мого міста» *Богдана Нижанківського* та його збірки новел «Вулиця», «Актор говорить», «Свято на оселі». У новелах він відтворив міські настрої героїв, їхні важкі умови життя, мрії і розчарування («Дні Степана Гайди», «Собака справа»). Прозаїк протестував проти знелюднення особи в антигуманному світі.

Особливо інтенсивно розвивалася лірика, яку представляли *Богдан-Ігор Антонич*, *Василь Бобинський*, *Володимир Гаврилюк*, *Святослав Гординський*, *Роман Купчинський*, *Ярослав Цурковський*, *Богдан Кравців*, *Юрій Косач* та інші. Особливе захоплення у читачів викликали новаторські поезії *Богдана-Ігоря Антонича*, які відзначалися незвичайною образністю, гуманістичним пафосом. В основі лірики поета була міфологічна концепція світу, тобто міф про вічне повторення, оновлення, єдність світу і людини: «*Звірята, люди і рослини — у всіх одна праматір, природа вічна, невичерпна і невтомна*». З виходом перших збірок «Привітання життя», «Три перстені» Антонич став кумиром молодого покоління.

Знаковими були збірки *Святослава Гординського* «Барви і лінії», «Буруни», «Слова на каменях. Римські ямби», «Вітер над полями», де була представлена філософська, пейзажна, ма-

риністична, інтимна та громадянська лірика. В основі багатьох творів Гординського лежить міф мандрів ліричного героя: «*нам, яким у серцях синь і простір нестямно горить і назви далеких країн роз'ятрують вічно уяву, / Завжди розкриті шляхи: південь, північ, захід і схід, / Шукати цілунки шорсткі кохання, смерті і слави*». Поет оспівував морську романтику («Морські вовки», «Моряцькі дороги»), відтворював враження від подорожей. Зокрема, викликають захоплення його витончені малюнки вулиць Парижа, мерехтіння нічних вогнів реклам, проникливі образи *Шарля Бодлера*, собору Паризької Богоматері. Ліричний герой — мандрівник, для якого Париж є центром сучасної культури, а Рим — минулої. Він із захопленням читає вірші Рембо, Аполлінера, Валері — це «світ бажань, уяв, світ культури». На цьому тлі змальовано Львів — «*український Париж*», в якому вирує цікаве мистецьке життя.

Гординський був учнем відомого художника *Олекси Новаківського*. У своїй ліриці він органічно поєднав неокласичну, орнаментальну живописність та поетику кубізму, яскравість зорових та звукових образів. Адже для поета й живописця «*Кольори і слова в натхненному танку / Однак дзвенять у ритмі мелодійнім, / Шукаючи сполук, де б кожен серця стук / Акордом став дзвінком і гармонійнім*». Гординський прагнув за допомогою «*переливів барв і динамічності ліній*» відтворити неповторний світ ліричного героя, показати його з несподіваного боку. Поєднані в одному ритмі і динамічному малюнку образи передають усю палітру барв мінливого простору, моделюють світ загадковий, допомагають проникнути в сутність життя. Його вірші насичені культурологічними образами, враженнями від подорожей до Греції, Риму, Константинополя. Він створив оптимістичну картину світу і багатогранний образ ліричного героя, який мужньо переносить житейські випробування: «*Я не люблю себе маніжити, / Ношу затиснуті уста, / Але не раз так прагне ніжності / Моя жорстока самота*».

Ірина Вільде. Фото

Розширила свої тематичні і стильові горизонти й проза. Її жанровий репертуар — від оповідання й повісті до роману-епопеї («Волинь» Уласа Самчука; «Мазепа» Богдана Лепкого). Яскравим епіком була *Ірина Вільде* (1907—1982). У річищі модернізму вона написала свої повісті «Метелики на шпильках», «В'є восьма», «Повнолітні діти», що були помітним явищем у тогочасній прозі, а їх авторка опинилася в центрі уваги преси. Письменниця захищала ідею: «*Через родину до*

могутності нації». Жінці вона виділила рівноправне місце з чоловіком. Отож у повістях стверджується ідея духовної місії жіноцтва, ідея сильної героїні. Дбаючи про повнокровність характерів персонажів, авторка надлила їх інтелектом і глибокими почуттями, оповила елегійними настроями. Проте свою героїню Дарку Попович письменниця приводить у стан борців за волю Вітчизни. Дивує художня майстерність Ірини Вільде, яка застосовує прийоми імпресіонізму, вихоплює фрагмент картини світу, яскраву деталь, відтворює мінливість душевних переживань, настроїв, щоб на їх основі подати свою візію світу. У художніх шуканнях вона спиралася на традицію українських класиків, які приділяли чималу увагу «психологічному реалізму».

У цей період особливо щедрою була історична белетристика, зумовлена відродженням історичної пам'яті народу. Масовими тиражами виходили історичні повісті та романи *Осуна Назарука*: «Князь Ярослав Осмомисл», «Проти орд Чингісхана», «Роксолана». *Юліан Опільський* у своїх творах реконструював історію давніх народів та Київської Русі. Образ князя Святослава він змалював у повісті «Іду на ви». Плідно працювала в літературі *Катерина Гриневичева*, авторка повістей «По дорозі в Сихим», «Непоборні», «Шоломи на сонці».

Особливою популярністю користувалися історичні твори *Андрія Чайковського*, якого сучасники назвали «*козацьким батьком*». Він створив низку історичних повістей, оповідань, нарисів: «Козацька помста», «Олексій Корнієнко», «Петро Конашевич-Сагайдачний», «Сонце заходить», «Богданко», «Полковник Михайло Кричевський», «Перед зривом» та інші. У повісті «За сестрою» змальовано часи татарських набігів на Україну. Ідилічними фарбами оповідач зображує село Самару: ряди білих хатин, городів, садків, посередині Майдан із церквою, довкола частокіл, вартові, бочки зі смолою, український степ, Дніпро. В образах родини Судаків відтворено героїчні характери українців, що ставали січовиками. У пригодницькій повісті «За сестрою» події розвиваються бурхливо. Після набігу на село татар Павлусь втікає до козаків, а його сестра і батьки потрапляють у полон. Незабаром хлопець вирушає рятувати сестру. Отже, створюється ланцюг пригод, випробувань, герой потрапляє у різні скрутні ситуації. Врешті, все закінчується щасливо.

Одним із перших творців «*табірної повісті*» був *Олександр Гаврилюк*, який в автобіографічній повісті «Береза» (1939) описав сумнозвісну польську тюрму — Березу Картузьку, в якій перебував політ'язень Гаврилюк. Своім пафосом осудження фашизму повість перегукується з романом німецької письменниці *Анни Зегерс* «Сьомий хрест» (1941). Персонажі обох авторів витримали іспит на чесність і людяність.

Тематичним, жанровим і стильовим багатством відзначається *драматургія*. У річищі символізму і неоромантизму написано п'єси «Гетьман Мазепа» *Василя Пачовського*, «Поєдинок», «Вербун» *Юрія Липи*, «Тривожні дні» *Клима Поліщука*. П'єси «Посол до Бога», «Голгофа» *Григора Лужицького*, «Самсон», «Ірод Великий» *Дмитра Николишина* створені у форматі християнсько-символічного, історико-релігійного сценічного мистецтва. Спостерігається їх тісний зв'язок з драматургією радянської України, з творчими шуканнями Якова Мамонтова, Миколи Куліша, Івана Кочерги.

Українська література на західноукраїнських землях між двома світовими війнами була відкритою до нових художніх тенденцій, що розгорталися в Україні та на Заході. Суцвіття митців і розмаїття їхніх творчих шукань свідчать про пошуки нового, нетрадиційного змалювання світу й людини. З одного боку, митці слова відбили біль і розчарування від втрати Українної соборності, а з другого — оспівували волюву людину, спроможну на активні дії для відродження народу і держави.

Підсумуйте прочитане. 1. У яких суспільно-історичних умовах розвивалася українська література в Західній Україні між двома світовими війнами? Хто з письменників-класиків продовжував творити? Назвіть відомі вам твори Ольги Кобилянської та Василя Стефаника, написані у цей період. 2. Схарактеризуйте літературні угруповання «Митуса», «Логос», «Дажбог», «Дванадцятка». 3. Яку концепцію світу покладено в основу віршів Богдана-Ігоря Антонича? 4. У чому полягає своєрідність лірики Святослава Гординського? 5. Які модерні повісті написала Ірина Вільде? Які ідеї утверджувала письменниця? 6. Як розвивалася тогочасна історична проза? Хто є творцем української табірної повісті? 7. У річищі яких стильових течій розвивалася драматургія 20—30-х років ХХ століття на західноукраїнських землях? 8. З'ясуйте значення творчості митців цього періоду.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Баган О. Коли серце, як на долоні: Кілька штрихів до ранньої творчості Ірини Вільде // Вільде І. Метелики на шпильках. Б'є восьма. Повнолітні діти. — Дрогобич, 2007.

Ільницький М. На перехрестях віку // Над рікою часу: Західноукраїнська поезія 20—30-х років ХХ століття. — Харків, 1999.

Богдан-Ігор Антонич

(1909—1937)

Антонич був хрущем і жив колись на вишнях, на вишнях тих, що їх оспівував Шевченко. Моя країно зоряна, біблійна й пишна, квітчаста батьківщино вишні й соловейка.

(Богдан-Ігор Антонич)

У плеяді найвизначніших поетів світу Богдану-Ігорю Антоничу належить почесне місце. Його мистецтво слова, увібравши первісне коріння індоєвропейської та праукраїнської міфології, сягає духовних світових і українських пластів культури. Переосмислені й збагачені талантом поета, вони творять оригінальний, самобутній і органічний художній світ, який бентежить уяву читача, приносить естетичне задоволення. Творчий діапазон зацікавлень і захоплень Антонича дуже широкий: тема мистецтва; проблеми життя і смерті; взаємозв'язки людини і Бога, космосу й національного світу, які поет інтерпретував пофілософськи й художньо багатомірно.

«Вірю в землю батьківську і в її поезію»

Народився Богдан-Ігор Антонич 5 жовтня 1909 року в селі Новиця Горлицького повіту на Лемківщині (після Другої світової війни ці землі відійшли до Польщі) в родині сільського священика. Мальовнича природа Карпат, працьовиті й талановиті лемки мали величезний вплив на формування світогляду майбутнього митця, його ніжної й поетичної натури. «Проти розуму вірю, — писав Антонич, — що місяць, який світить над моїм рідним селом... є інший від місяця з-над Парижа, Риму, Варшави чи Москви... Вірю в землю батьківську і в її поезію». Як святиню, з батьківської хати він виніс народну мову своєї «задуманої країни» черемх, ялівцю, звичаїв та обрядів. Потік незабутніх дитячих вражень згодом словесною предметною в'яззю образів вилетіть в автобіографічній «Елегії про співучі двері». Хворобливий хлопчик не міг ходити до школи, тож початкову освіту здобув удома. 1928 року закінчив гімназію в містечку Сяноку. Хлопець захоплювався світовою й українською класикою, перечитав у польських перекладах твори всіх Нобелівських лауреатів. У 1928—1934 роках Антонич навчався у Львівському університеті на філологічному факультеті, спеціалізуючись зі славістики. Поза межами університету

Б.-І. Антонич.
Обкладинка збірки
«Книга лева»

Б.-І. Антонич.
Обкладинка збірки
«Привітання життя»

майбутній поет відвідував гурток українців, на засіданнях якого виступав з рефератами з питань розвитку мистецтва, читав свої вірші. За спогадами гуртківців, Антонич був дуже сором'язливим, малоговорким, заглибленим у себе.

У 1934 році Антонич одержав диплом магістра філософії. Та навіть для високоосвіченого українця в панській Польщі державної роботи не було. Тож поет заробляв на хліб насущний пером. Друкував у журналах і газетах вірші, статті про літературу і мистецтво, редагував молодіжний журнал «Дажбог», що його видавала однойменна група молодих митців. Перша поетична збірка «Привітання життя» (1931) принесла автору визнання у літературних й читацьких колах, друга — «Три перстені» (1934) — літературну премію імені Івана Франка. У 1936 році побачила світ «Книга Лева», а наступні збірки — «Зелена Євангелія», «Ротації» — прийшли до читача 1938 року, вже після смерті митця, що настала 6 липня 1937 року. Немов передбачаючи своє коротке життя-спалах, поет у ранніх творах писав: *«Життя звабливе і прекрасне / в одній хвилині пережить»*.

Самодостатність мистецтва. Антонич розмірковував над самовизначенням митця й мистецтва, відкидаючи традиційні народницькі й марксистські уявлення про покликання поета й призначення поезії. Він закликав колег зосередитись на

проблемах власне мистецьких, не підпорядковуючи *«індивідуальність творця якійсь ідеї, доктрині, програмі, якійсь групі»*. Митець має бути самим собою і не повинен розчинятись у позахудожніх сферах. Тогочасні читачі не завжди розуміли такі погляди поета, бо виховувались на засадах соціологічної критики, на уявленнях про твір як дзеркальне відображення дійсності, як прямий аналог життя. Натомість у своїй художній практиці Антонич виходить із положення, що мистецький твір як естетична даність існує поряд із реальним світом. Він не є копією, хоча й живиться його джерелами. Поет стверджував, що у художніх текстах *«існує багато змістів»*. Ці його ідеї перегукуються з деякими поглядами Івана Франка та Олександра Потебні.

У пошуках гармонії

До кожної людини приходять пора, коли потрібно залишати рідну домівку і вирушати у світ. Такий час настав і для ліричного героя поезії *«Дороги»*, перед яким *«розгорнулася земля, наче книжка (дороги, дороги, дороги) / Зашуміла трава і пришикла, / простелилася вам юність під ноги»*. Метафори і розгорнуте порівняння моделюють незвичайне сприйняття світу героєм, перед невідомістю якого навіть пришикла трава. Вірш має *лінійно-поступальну композицію*: оповідь ведеться як динамічна серія рефлексій та образів, у кожній строфі другий рядок — це вставлена композиційно одиниця, за допомогою якої акцентуються ключові фрази чи слова: (*«над нами, за нами, під нами»*), (*«дороги, дороги, дороги»*). Перед зором героя відкриваються *«тільки небо і тільки пшениця»* — символи національних кольорів України, просторова далечина, яка іскриться, а також невідомість, яка вітає його вітрами. Бентежить кольорова палітра, що символізує життєрадісне світосприймання героя. У його уяві постає неповторна картина світу, пройнята вітаїстичною ідеєю: *«Голуби́нь, золотави́сть і зеле́нь / (яруги, галяви́ни, кручі)»*. / *Розспівали́сь таємно: дзінь-дзеле́нь, / цвіркуни в конюшині пахучій»*. Сповнений надії і нових вражень, пізнань, змагань, утверджень, ліричний герой, в якому вгадуються риси автора, зображується як модерна людина ХХ століття з вірою у світле прийдешнє. Він уподібнюється античному Антею, який духовну силу черпає з рідної землі, криниці та з космосу, звертаючись до дивного *«місячного місяця»* (неологізм Антонича), аби він відкрив юнакові таємниці буття і смисл життя. Підсумовує рефлексії ліричного «Я» остання строфа, яка є своєрідною кульмінацією у висвітленні головної ідеї вірша: *«Бо в дорогах зваблива врода / (о, зеле́нь! о, юні́сть, о, мріє!) / Наша молодість, наче природа / колосистим ще літом доспіє»*. Увиразнюють естетичну картину світу художні тропи (яскраві епітети, метафори, повтори, порівняння, риторичні оклики, алітерації та асонанси), а також тристопний анапест з перехресним римунням.

У творчій індивідуальності Антонича вражають сполучення ліризму з філософським осмисленням проблем буття, новизна поглядів на український світ та його історію, що сягає пракоренів слов'янства. Уже перша збірка «Привітання життя» засвідчила, що митець подолав консерватизм поетичної традиції, експериментуючи в системі віршування, строфіки й поетики.

Поетичне слово Антонича пружне, колоритне й звучне, як у Тичини. Однак спостерігається спорідненість із тогочасними польськими (Юліан Тувім) та французькими (Поль Елюар, Жак Превєр, Луї Арагон) поетами, зокрема захоплення сюрреалізмом з його настановами ускладненості, несподіваного сполучення уяви

й реальності. Художній світ Антонич творить на діалектичному взаємозв'язку протилежних явищ, процесів, часів і просторів — вічного й скороминучого, свідомого й підсвідомого, матеріального й духовного. У побудові збірки митець використав *принцип циклізації* — «Зриви й крила», «Бронзові м'язи», «Витражі й пейзажі», що стане основою компоновання наступних збірок.

Антонич витворив оригінальну концепцію світу, характерною ознакою якої є пошук втраченої гармонії, єдності людини й космосу, особи й природи. Він відкрив незвідані сфери поезії, нові образи й мотиви. Передусім, митець органічно поєднав казку, міф і реальність, теперішній і давноминутий часи. З цієї метою він використав українські міфічні, фольклорні багатства, які синтезував у нові образні сплави.

Поетичний образ батьківщини. З великою любов'ю і поетичним натхненням Антонич оспівав свою рідну Лемківщину. «*Моя країно верховинна, — / ні, не забудь твоїх черемх, / коли над ними місяць лине — / вівсяним калачем!*» («Черемхи»). Образи незаймані, дикої краси гірської природи чергуються із дивовижним язичницьким світом мешканців цього краю, їхніми піснями, повір'ями, чарами, ворожіннями, обрядами освячення.

Особливо це помітно в його *пейзажній ліриці*, яка виходить за вузькі тематичні межі й набуває філософського звучання. Антонич вміло поєднав лемківський колорит із загальнонаціональними образами й символами, скажімо, *тополі та явора: «Корови моляться до сонця, / що полум'яним сходить маком. / Струнка тополя тонша й тонша, / мов дерево ставало б птахом. / З гір яворове листя лине, / купіль, і півень, і колиска. / Вливається день до долини, / мов свіже молоко до миски»* («Село»). Природа Лемківщини виступає в поезіях Антонича природною складовою національного життя, яку ліричний герой немовби бачить зсередини.

У справжньому шедевр лірики — поезії «**Різдво**» — Антонич християнську містерію проектує на Лемківщину, з її язичницькими повір'ями й поклоніннями. В українському середовищі розігрується біблійне дійство, бо лемки уподібнюються до волхвів: «*Прийшли лемки у крисанях / і принесли місяць круглий*», тобто подарували хліб. Справді, на Різдво лемки з хлібом і свяченою водою обходять обійстя й освячують його. Поганський місячний знак — «*золотий горіх*» — опиняється у долоні Марії, яка тільки здогадується, які випробування доведеться витримати її Синові.

Уже в першій збірці, сповненій життєлюбства, повнокровним героєм зажила природа — то ласкава, то сувора, то барвіста — довкілля, добре знане Антоничем з дитинства. У його поезіях поле пахне «*мужицьким потом*», «*осінь переїхала по полі возом золотим*». Пейзажний живопис поєднується із суто ліричним пе-

реживанням природи. У наступних збірках зближення об'єктивного й суб'єктивного начал зростає й зливається, бо в «*Зеленій Євангелії*» ліричне «Я» входить у речі та явища, завдяки прийому метаморфози уподібнюється з кущем, травою, хрущем тощо. Тому пейзаж вибудовується не лише як конкретний опис, а й неповторне бачення, оцінка того, що характеризує світ ліричного героя і що не можна охопити одномоментним сприйняттям: «*Весна, неначе карусель, / на каруселі білі коні. / Гірське село в садах морель, / і місяць, мов тюльпан, червоний*». Поет змодельював свою світобудову, свій Космос, свій міф, тяжіючи до філософської інтерпретації світу та буття. У поетичній мініатюрі «Зелена Євангелія» він зображує таку неповторну поетичну картину: «*Стіл ясеновий, на столі / слов'янський дзбан, у дзбані сонце. / Ти поклоняйся лиш землі, / землі стобарвній, наче сон цей!*»

Міфопоетичне відчуття світу, що так бентежить дослідників творчості Антонича, сягає української міфології, в якій перетворення людини на рослину — річ звичайна: «*Лисиці, леви, ластівки і люди, / зеленої зорі черва і листя / матерії законам піддані незмінним, / як небо понад нами синє і срібliste! / Я розумію вас, звірята і рослини, / я чую, як шумлять комети і зростають трави. / Антонич теж звіря сумне і кучеряве*».

У цій поезії за допомогою епітета *зелена* Антоничеві «*черва і листя*» набувають пантеїстичних рис, що веде до синкретичного сприйняття. **Олександр Потєбня** називав синкретичними епітетами ті, які відповідають злиттю почуттєвих сприймань, що їх первісна людина виражала нерідко одними і тими ж поняттями. У старофранцузькому епосі зустрічаємо «*зелені щити*», а в українських піснях — «*зелені шляхи широкії*». Мірилом таких художніх означень ставали етнографічні перекази, які дійшли до нашого часу, втілюючись у поезіях Антонича: «*Зелений бог буяння й зросту / зітре на попіл мої кості, / щоб виростало, щоб кипіло / п'яних рослин зелене тіло*» («Зелена віра»).

«**Автопортрет**» за жанром — медитація. Митець міркує над своїми пракореннями. Захоплюючись древніми звичаями й

Анатоль Яблонський.
Мати Божа. 1954

обрядами лемків, поет помічав у їхньому світосприйманні синтез двох світів — язичництва й християнства. В автобіографічній «Елегії про співучі двері» лемкам-юнакам ворожить «давня Лада», вони ж «*моління шлють Христу і Духу*». Цей дуалістичний, неповторно-яскравий світ увібрив у себе й поет. Його «християнство» охоплює і поганство, і притаманне йому радісне сприйняття світу, конкретно-чуттєве ставлення до природи. Таке життєствердне світосприймання відобразила Антоничева лірика.

У медитації «Автопортрет» центральним образом є *сонце*, якому поклонялися наші давні предки як Даждьбогу. Прекрасний образ сонця, вперше побачений над рідним селом, пробудив у душі Антонича митця. Від рідної землі поет взяв наснагу й спрагу творчості, прокладаючи своєю поезією «місток» між часами й поколіннями: «*Мої пісні — над рікою часу калиновий міст, / я — закоханий в життя поганин*» («Автобіографія»). Така самохарактеристика мала для нього принципове значення. Вдивляючись у свою душу, ліричний герой «Автопортрета» намагається збагнути сенс свого захоплення красою й «сонцепоклонництвом»: «*Я, сонцеві життя продавши / за сто червінців божевілля, / захоплений поганин завжди, / поет весняного похмілья*».

Язичництво поета не тільки зумовлене суб'єктивними уподобаннями митця, а й прагненням висвітлити свій ідеал, свій духовний вимір, намалювати ситуацію, схожу на первісну, освітивши її своїми думками й почуттями. Таким було його естетичне бачення й розуміння світу й людини. В основі Антоничевого світовідчуття лежить та картина світобудови, в якій є місце й еллінському відчуттю буття як гармонії, і первісне, язичницьке бачення світу, і духовно-активне його освоєння, невіддільне від розумного проникнення в його таємниці. Водночас цей світ добуває і «космізм» Павла Тичини, космічне світосприймання, притаманне вже нашим сучасникам.

Свої образи Антонич будує на *полісемантичних* (багато-значних) *принципах*, коли зовнішня ознака переходить у внутрішню, що сягає психологічного паралелізму народної поезії: «*Росте Антонич, і росте трава, / і зеленіють кучеряві вільхи. / Ой, нахилися, нахилися тільки, / почувеш найтайніші з всіх слова. / З усіх найдивніша мова гайова: / в рушницю ночі вклав хтось зорі-кулі, / на вільхах місяць розклюють зозулі, / росте Антонич, і росте трава*» («Весна»).

Природа одухотворюється й поглинається по-молодечому зачарованою й життєрадісною душею ліричного героя, що розкривається через весну, «*квітневий дощ*», персоніфіковані «*зорі-кулі*». Автор звертається до весни, ніби до ровесниці. Герой відчуває душевне сум'яття від розбитого блакитного неба, яке порівнює зі скляним дзбаном. Взагалі, душа поета відкрита всьому

прекрасному, що є в природі. Місяць у нього уподібнюється чабанові («*Над лугом хмари кучеряві, як вівці, що пасе їх місяць*»), а «*воли рогами сонце колють, коли воно заходить*» («Захід»). Але так чи інакше Антоничево розуміння природи сягає давнини, першооснов світу, міфу, перед якими він схиляє голову.

Поетичне мислення Антонича — міфологічне, занурене в універсальні істини. У прадавні часи, вважав поет, людство було зрілим у розумінні краси, різноманітності життя. Занурення модерного митця в міф, у його мотиви зумовлене тугою за красою, за гармонією. Тому в його поезії постійними є уподібнення, перетворення ліричного «Я», метаморфози, пошук первісних джерел і символів.

Свідомість автора поезії «*Вишні*» сягає глибин часових шарів, доходить до коренів вірувань і появи міфів, знаходячи їхнє поетичне вираження. Естетично митець орієнтується на психологічне перевтілення, уособлення, уподібнення ліричного героя явищам природи. Тоді світ людини і світ природи зливаються, міф пояснює сьогодення. Не випадково Антонич проголошував, що для нього давнє, первісне існує тепер, що, за його світосприйманням, «*горять, як ватра, забобони віків минулих*». Він бачив, як язичницька богиня Лада варила в глиняному дзбані черлене зілля поезії, коли поет писав вірш про сонце як «*прабога всіх релігій*». Головна *ідея твору* — безсмертя людської душі, що може мандрувати в часі й просторі. Ця ідея близька давньоіндійській філософії, за якою людина після смерті може перевтілюватись у душу народженої дитини, тварини чи птаха: «*Антонич був хрущем і жив колись на вишнях*». Поезія «*Вишні*» Антонича дивувала його сучасників незвичним поглядом на світ. Автор вірша створив естетичну реальність за своїми законами світобачення, уподібнивши себе хрущеві. За допомогою прийому метаморфози поет підкреслив спадкоємність традицій *Тараса Шевченка*, який слово поставив на сторожі народу. Скромний Антонич високо цінує цей монументальний художній світ, відчуваючи себе малим поряд із генієм, «*хрущем*», якого оспівав Кобзар у знаменитих рядках: «*Садок вишневий коло хати, / Хрущі над вишнями гудуть*». Україну автор «*Вишень*» називає «*пишною й біблійною*», тобто країною з давньою історією й культурою, «*квітчастою батьківщиною вишні і соловейка*». В тогочасній ліриці, зокрема авангардистській, ці традиційні символи національного буття вважалися архаїчними, такими, що не відповідають вимогам індустріалізованої епохи. Натомість Антонич вважав, що архетипні образи не втрачають своєї свіжості й надихають на поетичну творчість: «*Де вечори з Євангелії, де світанки, / де небо сонцем привалило білі села, / цвітуть натхненні вишні кучеряво й п'яно, / як за*

Шевченка, знову поять пісню хмелем». Міф, архетипні образи потрібні Антоничу для того, щоб глибше пізнати буття і людину, вагомість поетичного слова.

Предметно-міфічний світ Антонича творять невмирущі образи, які бентежать уяву й збуджують думку. Його глибинне проникнення у смислове багатство слова відбиває площини свідомого й підсвідомого людини. Митець відштовхувався від модерної поезії доби, спирався на досвід *Павла Тичини, Максима Рильського, Миколи Бажана, Євгена Плужника, Михайля Семенка*, але по-мистецьки талановито творив власний художній світ, у якому гармонії відводиться важливе місце. Багатство образів, звуків, фарб символізують красу світу й духовне багатство ліричного героя. За Антоничем, в Україні відбулися грізні катаклізми, викликані Першою світовою війною, революцією й братовбивчими змаганнями, внаслідок чого гармонія відступила від людини. І поет став на захист гармонії. Митець великого гармонійного таланту, він тяжів до досконалості й перемоги добра над злом, до краси й гуманістичного ідеалу. В естетиці Антонича гармонія пов'язана з філософією життєствердження: *«Щоб жити краще, ширше, вище! / О, більше світла! Більше сонця! / бо суть тобі дана й відкрита: / цвісти й горіти, в пустку світу / з красою йти, щоб краще жити»* («Дві глави з літургії кохання»).

Підсумуйте прочитане. 1. Висвітліть життєвий і творчий шлях Антонича. Що вплинуло на формування його світогляду? 2. Розкрийте естетичні погляди Антонича. 3. Чим приваблює поетичний образ Лемківщини в творах Антонича? Окресліть міфосвіт його лірики. 4. Як інтерпретує поет християнську містерію народження Христа в поезії «Різдво»? 5. У чому полягає своєрідність пейзажної лірики Антонича?

Поміркуйте. 1. Що вас найбільше схвилювало у ліриці Антонича? 2. Яка роль міфу у змалюванні художньої картини світу Антонича? 3. Як в автобіографічних віршах Антонича відбилась пантеїстичне світосприймання поета? 4. Чим лірика Антонича зближується із «Сонячними кларнетами» *Павла Тичини*? 5. З'ясуйте єдність поганських та християнських мотивів у поезії Антонича. 6. Чим загадкова поезія «Три перстені»? 7. Яку функцію виконує прийом метаморфози у віршах Антонича? Чи ви спостерігали таке явище у фольклорних творах? Наведіть приклади.

Аналізуємо твір. 1. Прочитайте виразно вірш «Вишні». У чому полягає незвичайність світосприймання митця і як воно втілюється у творі? Яка його ідея? З якою філософською ідеєю Давньої Індії зближується вірш? 2. До яких прийомів художньої умовності вдається автор у моделюванні поетичного світу? Яку естетичну реальність створено в поезії «Вишні»? 3. Про що свідчить алюзія до вірша «Садок вишневий коло хати» Тараса Шевченка? За допомогою яких художніх засобів твориться поетичний світ? Яке значення має образ пісні в останніх рядках поезії? 4. Складіть (усно) есе «Тарас Шевченко і Б.-І. Антонич: два образи вишні».

Мистецька скарбниця. 1. Розгляньте ікону «Мати Божа» *Анатолія Яблонського* (с. 163). Якими мотивами вона співзвучна з віршами Антонича? 2. Розгляньте на форзаці картину «Жінка перед люстром» *Олександра Архипенка*. У чому виявляється подібність сюрреалістичної поетики у творах Антонича та на полотні художника? 3. Композитор *Леся Дичко* на слова Антонича написала симфонію «Привітання життя»; *Лариса Кузьменко* — музику до поезій «Молитва», «Різдво», «Коляда»; *Юрій Ланюк* — до вірша «Скарга терену». Підготуйте усне повідомлення про ці твори із прослуховуванням музичних фрагментів у класі.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Ільницький М. Від «дочасного світла» до «Сурм останнього дня» // Антонич Б.-І. Повне збір. творів. — Львів, 2009.
Махно В. Художній світ Богдана-Ігоря Антонича. — Тернопіль, 1999.

Осип Турянський

(1880—1933)

Твій дух високо злинув на вершини
І з тьми слав думу в соняшну блакить.
(*Роберт Плен*)

Осип Турянський — один із найяскравіших представників українського модернізму, знаний як автор поеми в прозі «Поza межами болю», де зображено Першу світову війну як злочин імперіалізму проти людяності. Турянський увійшов в українську літературу як талановитий прозаїк, поет, драматург, філософ, критик. У прозі ХХ століття він представляє експресіоністську стильову течію.

Сходінками життя

Осип Васильович Турянський народився 2 лютого 1880 року в селі Оглядів Радехівського району на Львівщині у сім'ї тесляра. Родина жила бідно, зазнаючи тяжких втрат: з одинадцяти дітей Василя і Теклі Турянських четверо померло в ранньому віці. Осип був старшим сином, зростав допитливим і здібним, цікавився історією і фольклором рідного краю. У початковій школі його здібності помітив учитель Ференс і порадив батькові віддати сина до Львівської гімназії. Матеріальної допомоги Василь Турянський надати синові не міг, тому Осип заробляв гроші репетиторством і навчався. Вступив до Віденського університету на філософський факультет, який закінчив у 1907 році. Незабаром він здобув на-

уковий ступінь доктора філософії. Юнак вільно володів іноземними мовами: німецькою, англійською, угорською, польською, грецькою, латинською. 1908 року він дебютував оповіданнями «Ей, коб були мене вчили», «Де сонце?», «Курка».

Поет *Петро Карманський* згадував, що Осип Турянський любив елегантно вбиратися; був «людиною богемного покрою, децю знервованого характеру», невтомно полемізував із критиками. Не любив несправедливості, лицемірства, міщанського животіння. Відверто висловлював свої судження про твори, які прочитав. У Відні Турянський цікавився модерним мистецтвом, відвідував кав'ярню «Zentral», в якій збиралися австрійські митці. Тут обговорювалися модерністські твори *Артура Шніцлера*, *Гуго фон Гофманстала*, новітні стильові течії малярства, виступав теоретик модернізму і драматург *Герман Бар*.

З 1910 року Осип Турянський працював учителем української мови і літератури в Перемишльській гімназії, одружився зі Стефанією, дочкою Степана Онишкевича, депутата Віденського парламенту. 1912 року в Осипа і Стефанії народився син Мирослав, який став чемпіоном Львова з шахів, а з 50-х років ХХ століття належав до найсильніших шахових майстрів США.

За життя Осип Турянський видав поему «На суді духа», філософсько-алегоричну повість «Дума пралісу», роман «Син землі». Своім побратимам, які перебували в полоні, присвятив твори: «Брате, сьогодні Святий вечір», «Казка про зимову казку», «Боротьба за великість», «Іван Правдолюб». Популярністю користувалася різдвяна легенда «Як люди приймали Христа». У творчому доробку є комедія «Раби», нарис «Поет віри і боротьби» та чимало публіцистичних статей.

Міжпредметні паралелі. Як митець Турянський формувався під впливом модерністських шукань *Марка Черемшини*, *Леся Мартовича*, *Василя Стефаніка*, в новелах якого його приваблювали експресивне нагнітання почуттів, бунт і відчуття кризи, доля людини в антигуманному світі. На світогляді письменника позначилися твори німецьких експресіоністів *Густава Мейрінка*, *Казимира Едшміда*, польських модерністів *Казимежа Тетмайєра*, *Станіслава Пшибишевського*.

Леся Курбас, аналізуючи експресіоністські твори німецьких митців, визначив такі ознаки поезики: прагнення до дії, що потрясає Всесвіт; бунтівний рух у душах, глибока динаміка почуттів, жагучий пал екстазу, крик душі, нове розуміння людини, ліричне розгортання сюжету, змалювання драматизму подій, ірраціональна символіка, умовна гіперболізація, фрагментарне конструювання світу. Ці вияви експресіоністської поезики наявні у творах Осипа Турянського.

На початку Першої світової війни Турянського мобілізували до австрійського війська. У 1915 році він потрапив до сербського полону. Під час зимового відступу серби етапували засніженими горами шістьдесят тисяч полонених, серед яких був і письменник. Від голоду й холоду масово гинули і полонені, і солдати сербської королівської армії. Цю виснажливу дорогу назвали «шляхом смерті»: тут загинуло 45 000 людей. Товариші Турянського по недолі замерзли біля згасаючого багаття, а його, охопленого кригою і напівживого, знайшов лікар Романишин і повернув до життя. Ці події й покладено в основу повісті «Поза межами болю», яку Осип Васильович написав на італійському острові Ельба, куди був інтернований як офіцер австрійської армії. Тут і створив митець цю автобіографічну повість 1917 року. Вона була перекладена спочатку німецькою, а незабаром іншими мовами Європи і викликала великий успіх у читачів.

У 1923 році Осип Турянський повернувся додому і працював директором Яворівської, Дрогобицької, Рогатинської гімназій, де викладав німецьку, французьку та латинську мови. У цей час він здійснює переклади з угорської мови віршів *Шандора Петефі*, з німецької — поезій *Генріха Гейне*, з англійської — трагедії «Гамлет», «Зимова казка» *Вільяма Шекспіра*. Життя письменника обірвалося несподівано через тяжку хворобу. 28 березня 1933 року Осип Турянський помер у лікарні. Похований на Личаківському цвинтарі у Львові.

«Ніс людям із безодні пекла й тьми святе й огненне слово» (Роберт Плен)

Тема Першої світової війни як глобального злочину імперіалізму знайшла відображення у творах *Ольги Кобилянської*, *Леся Мартовича*, *Марка Черемшини*, *Василя Стефаніка*, *Мирослава Ірчана*, *Юрія Смолича*, а з особливою силою вона відтворена у повісті «Поза межами болю» (1917) *Турянського*.

Міжпредметні паралелі. Повість «Поза межами болю» у європейському письменстві посідає таке ж вагоме місце, як «Вогонь» *Анрі Барбюса*, «На Західному фронті без змін» *Еріха Марії Ремарка*, «Марш Радецького» *Йозефа Рота*. Осип Турянський одним із перших порушив питання життя й смерті у душі філософії екзистенціалізму, що знайде своє продовження в прозі *Валер'яна Підмогильного*.

Ідейний пафос твору. Повість «Поза межами болю» засуджує війну й мілітаризм, утверджує нездоланність людського духу, силу розуму й волі до життя. Твір проймає гуманістична ідея, яку автор визначив так: «Любов до життя і до його вищих цінностей перемаже смерть». Ознайомившись із книгою в рукописі, *Петро Карманський* писав до автора: «Ваш твір —

це наймогутніша з відомих мені картин на тлі світової катастрофи не тільки в нашій, а й у цілій європейській літературі». На його погляд, ідея повісті — це «протест проти європейського останнього злочину, це скрик одчаю чутливої душі, мужа й батька, а рівночасно вислів віри в людину, який Вам удалося так просто, так могутньо висловити словами «е сонце в життю», підкреслюючи експресіоністський характер повісті, глибоку віру митця в ідею християнської любові. Австрійський критик Роберт Плен відніс повість «Поза межами болю» до шедеврів світової літератури. Поетика експресіонізму зумовлює структуру й розповідь твору. Повість проймає антивоєнний пафос, осудження імперіалістичної війни, що принесла Європі кровопролиття, смерть невинних людей.

Оповідна манера повісті. Розпочинається твір переднім словом, у якому автор готує читача до сприймання подальшої розповіді як невігданої історії. Відтворено напружену гаму почуттів, що їх він пережив, перебуваючи на війні та в сербському полоні. Відтак розкрито мотиви написання повісті як протесту проти антигуманної суті війни. Художню картину побудовано на розповіді про жахіття війни, падіння й духовне звеличення людини.

Вступну частину веде наратор-усезнавець, подаючи узагальнену картину подій, що відбувалися в албанських горах. Розповідач немов з висоти пташиного польоту оглядає гірські хребти, де розгортається боротьба між життям і смертю. Прийоми поетичного узагальнення використовуються оповідачем у зображенні бранців. Спочатку бачимо масу людей, об'єднаних спільним випробуванням, це узагальнений образ — вони. Через таку множинність оповідач відтворює фатальність долі кожного, хто потрапив у вир війни. Конкретні епізоди, як вбивство вартовим полоненого, який не має сил іти далі, мають повторюваний характер, коли одиничне узагальнює типові ситуації.

Загалом у повісті використано першоособову розповідь: свідок подій розповідає про групу полонених, яким вдалося втекти під час переходу в горах, і вони опинилися перед новими, не менш грізними викликами — холодом і голодом. Читачі дізнаються, що оповідач — один із семи учасників подальших подій. Їхню історію змальовує герой Оглядівський, який почергово представляє читачам кожного з присутніх. Проте в його розповідь про побратимів вриваються власні переживання, які переходять у видіння. Свідомість інших персонажів для нього залишається прихованою, він лише передає зовнішні вияви їхніх страждань або висловлює свої здогади про їхній душевний стан. Важливу роль відіграють монологи дійових осіб, які часто переходять у марення. Завдяки такому оповідному прийому не тільки розгортається реалістична картина, а й висловлю-

ються почуття й думки, відбувається переоцінка власного буття, моральних принципів. Саме тому в оповіді Оглядівського поступово увиразнюються образи дружини та дитини. Окремі сцени-спогади зливаються з дійсністю й досягають піку наприкінці твору, в мареннях Оглядівського.

Суб'єктивність оповіді, її експресивність дає змогу нараторові правдиво, з погляду людини, яка знаходиться в межовій ситуації, відтворити емоційне напруження моменту, а також висловити власну оцінку, що виливається в гнівну інвективу імперіалістичній війні, докір людству, яке байдуже спостерігає світову бойню. Під впливом оповідача моделюється час історії, який передає виключно теперішній момент; спогади про минуле зринають лише в розмовах героїв. Оповідач не помічає плину часу, тільки раз згадує, що минуло десять днів, як вони нічого не їли. Фінальним акордом повісті є драматична сцена порятунку Оглядівського, яка передається через вкрай виснажену свідомість персонажа: «Сон чи ява? Мов кризь млу ввижається мені: лід... якісь зимні руки... вода... я в воді... Це сон... Якийсь голос кличе...». Деталі свого врятування герой дізнається зі слів Василя Романишина, а про долю його товаришів красномовно свідчить фігура умовчання.

Жанрові особливості повісті. За жанром «Поза межами болю» — це лірична повість-поема. У художній структурі твору переважає ліричне начало, зумовлене першоособовою викладовою формою, але наявне й епічне начало: оповідь про трагічні події Першої світової війни. Оскільки у творі поєднано ліричне й епічне начала, як у поемі, і повість, пройнята ліризмом, написана ритмізованою прозою з використанням інверсії,

Василь Верещагін. Апофеоз війни. 1871

що наближає розповідь до народного епосу й надає особливої експресії, то автор відніс її до жанру *повісті-поєми*. Як і в інших жанрових різновидах повісті, у творі Турянського поряд з розгортанням подієвої основи важливу роль відіграє висловлення емоцій, переживань, думок героя, пов'язаних із описом війни як світової драми, в якій гинуть тисячі людей. Характерною ознакою повісті Турянського є поєднання ліризму з достовірністю, документальністю змальованих подій. Картини війни чергуються з роздумами оповідача про особисту відповідальність перед дружиною та дітьми, які чекають його з війни. Тому центр тяжіння переноситься на розкриття характеру, психіки ліричного героя, крізь сприймання якого розкривається картина світу. З цією метою *автобіографічний оповідач* майстерно застосовує такі оповідні прийоми, як психологізм, художні ретроспекції та пролепсиси (забігання вперед у часі, опис майбутніх подій).

Сюжетно-композиційна організація. Композиційну своєрідність повісті Осипа Турянського визначають вступ і п'ять частин. У ній наявне композиційне обрамлення: починається твір реквіємом по загиблих і завершується думкою про померлих побратимів. Горе Оглядівського підкреслює його туга за товаришами: *«Нараз із моїх очей продерлися дві великі, важкі сльози, гарячі, наче кров. І покотилися по змученому обличчі, мов два камені по висохлій, бурєю битій, громами розритій землі»*. Повістяр майстерно застосовує описи, марення, напливи, діалоги і монологи, вставні епізоди, пісню, виконану перед смертю сліпим Штранцінгером, коліскову, яку заспівав Ніколич. Автор використав фрагментарну композицію, що становить собою різновид кінематографічної монтажної побудови. Повість складається з мікрочастин: *«шлях смерті»* — показ колони з шістдесяти тисяч полонених, що пересуваються засніженими албанськими хребтами; *«танець смерті»* — епізод, в якому семеро полонених до повного виснаження танцюють довкола куща, щоб з одягу мертвого запалити вогнище; *«країна Сонця»* — марення знедолених вояків про щасливу країну і гармонію у світі; *«Різдвяні свята»* — картина-візія персонажа, який опиняється біля дому, спостерігаючи через вікно, як дружина з дітьми зустрічає Святвечір; *«пісня вічності»* — пісня-гімн скрипаля Штранцінгера перемозі людяності над божевільям голоду; *«мандрівка мерців»* — картина, в якій виснажені полонені линуць в ірреальні виміри світу.

Сюжет повісті *однолінійний і концентричний*, тобто події у ній розвиваються в причинно-наслідкових зв'язках. Наявні всі сюжетні компоненти: експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація і розв'язка. Загалом сюжет розгортається з

глибокою психологічною напруженістю і достовірністю, що дає автору змогу простежити всі етапи боротьби героїв за життя, перемогу людяного над антилюдяним світом.

Повістяр — тонкий майстер показу персонажів у межових ситуаціях вибору, що постає перед кожним з них. Він змальовує, як воля до життя керує вчинками людей, яким постійно загрожує смерть. Вбивши жорстокого конвоїра, полонені відходять вбік від дороги і зупиняються над проваллям. Єдиний порятунок від холоду — багаття, яке можна розпалити лише одягом когось із товаришів. Їхню суперечку, хто має стати жертвою, вирішить танець смерті: багаття запалить з одягу того, хто перший впаде. Цей танець смерті символізує інстинкт і волю до життя. Тут ще діє закон людської моралі, бо смертники не накидаються один на одного, а чекають смерті слабшого.

Зігрівшись біля вогню, вони зрозуміли, що їх переслідують ще страшніший ворог — голод. Інстинкт самозбереження і затьмарений розум штовхає Сабо вгамувати голод людюдством, до чого він намовляє товаришів, які хочуть теж вижити, адже труп Бояна лежить поруч. Проте людське начало перемагає і за цих трагічних обставин. Героїв осяває просвітлення, і вони повстають проти тваринного інстинкту, перемагають свою слабкість, їхній дух торжествує. Проте фізичні сили покидають героїв, їхній земний шлях завершується. Справжнім апофеозом гуманному началу в людині стала «пісня життя», яку востаннє спромігся заграти на скрипці Штранцінгер.

Система персонажів. У повісті діють семеро товаришів по недолі, які належать до різних національностей: Оглядівський і Добровський — українці, Пшилуський — поляк, Сабо — угорець, Штранцінгер — австрієць, Бояні і Ніколич — серби. Вони змальовані в річищі експресіоністської поетики як герої-символи, майже алегорії, носії гуманістичної ідеї вболівання за людину і долю світу. Автор прагнув, щоб, читаючи твір, *«кожен повинен узнати себе у всіх»*. Він вважав, що суть катастрофи, якою була Перша світова війна, можна збагнути через граничну умовність, яскравість пера і барв, крик душі героїв, деформацію їх свідомості і містичний ракурс (видіння, напливи). Проте оповідач індивідуалізує кожного героя через мовлення як представника певної соціальної верстви. Зокрема, у Сабо мова лайлива, складається з брутальних висловів: *«світова сволоч»*, *«собача личина»*. Мовлення Дубровського характеризує його як освічену людину, його вислови забарвлені іронією: *«прохаємо ласкаво», «вельмишановне панство», «добірними салоновими рухами»*. Мова скрипаля Штранцінгера — це мова інтелігента, мрійника, символізована й афористична: *«Люди не є злі, не є добрі... тільки нещасливі — і щасливі»*.

Аристарх Лентулов. Переможна битва

Образ Оглядівського багатогранний, огорнутий теплом і співчуттям. Він, як і всі полонені, впадає в депресію, але стоїчно намагається її подолати. У такі важкі хвилини перед ним постають символи сонця і матері з дитиною, що є святими величинами українця. Герой-оповідач сповідує високоетичні ідеали свого народу, ідею християнської моралі, любові та злагоди, братерства людей. Перебуваючи в передсмертному стані, він споглядає своє життя, відчуває нерозривність з рідною землею, на якій «золоте колосся кланяється на привітання, а синє небо любо і приязно сміється». Через ці ментальні національні кольори та образи розкривається мрійлива душа бранця. Оповідач-персонаж, перебуваючи серед снігових вершин албанських гір, відзначає роль рідної мови, яка допомагає йому вижити, мобілізувати внутрішнє «Я», вивести зі стану несвідомого: «Українське слово поволі приводить мене щораз більше до притомності». Правда, автор наділяє Оглядівського ідеєю «українського дводушся» — у ньому поєднано душу героя, борця прометеївського типу, але й душу невільника. Проте цю роздвоєність йому допомагають подолати високі духовні принципи родини. образи дружини і малого сина, почуття любові, поваги й відповідальності за сім'ю допомагають йому вижити в тяжких умовах зимового походу.

Образ Оглядівського змальовано в динаміці почуттів і настроїв. За своїм психологічним типом він — інтроверт, заглиблений у внутрішній світ, наповнений видіннями, інтуїтивними передбаченнями, ілюзіями, які викликають у нього любов, віру і надію. Волю до життя живить висока й благородна ідея. Слабкий фізично Оглядівський (прототипом якого є автор) переміг фатальну смерть тому, що у найтяжчі хвилини думав не про себе, а про сина і дру-

жину, які стають символами життя. «Поза межами болю» — назва символічна: опинившись у неймовірно трагічних ситуаціях, на межі виживання, Оглядівський вірить у силу любові дружини і сина, які в його очах є світлою зорею, що веде його до перемоги. Він долає тяжкі обставини і виходить переможцем у двобої зі смертю, утверджуючи активний гуманізм, загальнолюдські цінності.

Підсумуйте прочитане. 1. У якій родині виховувався Осип Турянський? Де він навчався? Яким його змалювали сучасники? 2. Як мистецька атмосфера Відня формувала модерністські уподобання митця? Який вплив на художні шукання прозаїка мали експресіоністські твори українських та зарубіжних митців? Схарактеризуйте ознаки експресіонізму, виділені Лесем Курбасом. 3. Назвіть твори Турянського. 4. Які випробування випали на долю письменника? Що стало основою для написання повісті «Поза межами болю»? Хто був прототипом образу Оглядівського? 5. Хто з українських та світових письменників змалював події Першої світової війни?

Поміркуйте. 1. Чому повість «Поза межами болю» Турянського є унікальним твором в українському письменстві? 2. За допомогою якої поетики повістяр досяг великої експресії та виразності образів? 3. У чому полягає гуманістична концепція твору Турянського? 4. Що допомогло Оглядівському вижити і повернутися з полону додому? 5. У чому полягає естетичне та пізнавальне значення твору для сучасних читачів?

Аналізуємо твір. 1. Які події Першої світової війни стали сюжетною основою повісті «Поза межами болю»? Сформулюйте її ідею. 2. У чому полягає своєрідність композиції твору Турянського? Що свідчить про модерну побудову повісті-поєми? Який тип сюжету використав автор? 3. Схарактеризуйте образи побратимів персонажа-оповідача. 4. Складіть план характеристики образу Оглядівського. Доберіть цитати з твору, які підтверджують ваші судження про героя. 5. У чому полягає художня новизна повісті Турянського?

Мистецька скарбниця. 1. Розгляньте та опишіть картину Василя Верещагіна «Апофеоз війни» (с. 171). У чому полягає антивоєнний пафос цієї картини та повісті «Поза межами болю» Осипа Турянського? 2. Якою змалював Першу світову війну Аристарх Лентулов на картині «Переможна битва» (с. 174)? Доберіть епітети до слова *війна*, використайте їх під час відповіді. 3. Якою постає образ війни в повісті «Поза межами болю» Турянського? Порівняйте обидва образи війни, з'ясуйте, що між ними спільного.

Творча робота. Уявіть, що вам запропонували за повістю «Поза межами болю» зняти кінофільм. Що б ви хотіли розповісти у фільмі? На яких аспекти, співзвучних нашій сучасності, акцентуватимете увагу глядача? Яких доберете акторів, музику, пісні? Де проводитимете зйомки? Які експресіоністські засоби застосуєте для творення образів полонених?

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Лебедівна Л. Українське обличчя війни: Повість-поема О. Турянського «Поза межами болю» // Слово і час. — 2004. — № 12.

Пінчук С. Повернення Осипа Турянського // Турянський О. Поза межами болю. — К., 1989.

Еміграційна література

Після поразки УНР у 1921 році чимало українців опинилось в еміграції в Чехо-Словаччині. Тодішній президент цієї країни *Томаш Масарик* сприяв тому, щоб українці могли здобути тут освіту рідною мовою. За 30 км від Праги, у Подебрадах, було відкрито Українську господарську академію, до якої одразу ж вступило 300 студентів. У Празі функціонували Вищий педагогічний інститут імені *Михайла Драгоманова*, Український вільний університет, Українська мистецька студія. Тут розквітало мистецтво слова. *Юрій Дараган*, *Євген Маланюк*, *Леонід Мосендз*, *Олег Ольжич*, *Оксана Лятуринська*, *Олена Теліга*, *Наталя Ливицька-Холодна*, *Олекса Стефанович*, *Юрій Липа*, *Юрій Клен* та інші, об'єднані світоглядними засадами, державницькими переконаннями й мистецькими уподобаннями, склали «*Празьку школу*» поетів. За своїм стилем її учасники були неоромантиками, але філософською заглибленістю й любов'ю до класичних форм споріднювалися з київськими неокласиками. «Празжани» сформулювали свою концепцію людини. Це — духовно сильний, національно свідомий українець. Волелюбність, мужність, почуття відповідальності за долю батьківщини, щирий патріотизм — основний пафос їхньої творчості.

Юрій Дараган (1894—1926) — родоначальник школи, мав великий вплив на творчість її поетів саме історіософськими мотивами. На думку *Богдана-Ігоря Антонича*, поезія Дарагана «містить у собі всі елементи, які згодом розвиватиме решта поетів еміграції: яскравий історизм, варяги, дикий степ, сонячний Дажбог, настрої вигнання». Народився він в Єлисаветграді 16 березня 1894 року в родині українця (за фахом інженера) та грузинки. Навчання в Тираспільському реальному училищі перервала Перша світова війна. Дараган служив поручником російської армії, але після проголошення УНР вступив до українського війська. Після поразки УНР його інтернували в табори Калішу і Шеп'юрне (Польща), де він захворів на туберкульоз. У 1923 році вступив до Українського педагогічного інституту в Празі. Військовий полон і хвороба знесли й виснажили молодий організм, і поет помер 17 березня 1926 року, похований у Празі.

Дараган увійшов в історію української літератури збіркою «*Сагайдак*» (1925). Ця назва влучно передає силу його віршів, які нагадують тугі стріли, що влучають у ціль. Водночас назва визначає тематичне коло збірки й виражає філософію боротьби й життєствердження. Поезія Дарагана живилася кількома джерелами: участю митця у визвольній боротьбі за державність України, осмисленням її історії, а з естетичного боку — модерни-

ми стилями, передусім символізмом. Певний вплив на художнє шукання Дарагана мали «Сонячні кларнети» *Павла Тичини*, від якого поет навчився витонченої живописності, зорової ефектності й омузичення слова, що розширює свої виражальні можливості («*Спливло, занурилось, загасло... / І дня нема — пішов кудись, / І вечір на високе прясло / Смаглявим парубком схилився... / Здається темний явір ляхом... / Здається, так давно-давно / Курить мій віз чумацьким шляхом / Туманом, сріблом і вином*»). Сила переживань підсилюється то фактами з історії України, то біблійними образами («З літопису днів біжучих», «В Празі»). Мотиви віршів Дарагана сягають часів Дажбога, коли навіть сама природа була насичена язичницьким духом і міфами («Дажбог лякає білі коні», «Слово про похід Ігорів»). У поемі «Мазепа» поет змальовує гетьмана як мудрого державника, ерудита, поліглота, мецената, мужнього патріота, що прагне здобути незалежність України, але трагічно гине.

Тема України є центральною темою лірики Дарагана. Про це свідчать цикли «Луна минувшини», «Дике поле», «Срібні сурми», «Запоріжжя», в яких митець творить поетичний і натхненний образ Вітчизни. Вона приходить до нього в снах і наяву, в спогадах і звістках земляків. За нею він тужить, її образ плекає в серці як найдорожчий ідеал. У багатьох віршах Дарагана постає образ мужнього й загартованого у боях українця, який пишається славою минулим народом і наслідує подвиги своїх предків.

Леонід Мосендз (1897—1948) щасливо поєднав у собі таланти поета, прозаїка, критика, перекладача з англійської, німецької й французької мов і вченого-хіміка, визнаного в Європі винахідника, який одним із перших розгадав таємницю «важкої води». Народився він 20 вересня 1897 року в місті Могилеві-Подільському (тепер Вінницької області) у родині службовця Марка Мосендза, предки якого були грецькими поселенцями в Україні. Його мати, Марія Лясковець, була донькою лісничого з Костополя, що на Рівненщині. Батьки й дід Осип мали великий вплив на формування світогляду Леоніда, про що письменник згодом напише в поемі «Волинський рік». 1915 року юнак закінчив Вінницьку вчительську семінарію. Під час Першої світової війни перебував у царській армії, а коли лідери УНР закликали українців захищати волю Вітчизни, він пішов до війська Петлюри. У 1922 році він переїхав до Подебрад і навчався на хіміко-технологічному факультеті Української господарської академії. Здобувши

Леонід Мосендз

вищу освіту в 1928 році, працював асистентом кафедри хімії, а в 1931 році захистив докторську дисертацію з проблем переробки нафти. У 1945 році з Братислави Леонід Маркович виїхав до Австрії, в 1946 — до Швейцарії. Поет лікувався від сухот у санаторії, витримав кілька операцій, остання з яких виявилась фатальною. Це сталося 13 жовтня 1948 року в Швейцарії.

Творчий діапазон Леоніда Мосендза дуже широкий. Його перу належать збірки новел «Людина покірна» (1937), «Відплата» (1939), повість «Засів», роман «Останній пророк», гумористична збірка (спільно з *Юрієм Кленом*) «Дияволичні параболи» (1947), збірка поезій «Зодіак» (1941). Лейтмотив поезії Мосендза — відродження України після Першої світової війни. Глибокі почуття й переживання висловлено в скорботно-патетичній «Баладі про побратима». Це своєрідний реквієм полеглим за незалежну Україну. Велична ідея побратимства сповнює народні пісні й думи, твори *Миколи Гоголя*, *Тараса Шевченка* і *Лесі Українки*. Для Мосендза побратимство — це спорідненість не лише по крові, а й по духу. Побратим — це і названий брат, і товариш по боротьбі, сподвижник, який усе своє життя берегтиме пам'ять про полеглих за ідею української державності. За жанром твір Мосендза — балада, написана секстинами. Поет органічно поєднав епічну розповідь про драматичні події і ліричні зізнання, змальовуючи велич і трагізм боротьби за свободу батьківщини. Він зобразив узагальнений образ побратима, чорнобрового й стрункого сина «золотих піль» і «білих хат». З друзями по зброї поет проходить складними шляхами перемог та поразок і пам'яттю прийдешніх поколінь клянеться не забути полеглих за волю борців.

Назва збірки «Зодіак» символізує космічну ідею безмежності часу й простору, глибинного зв'язку всього суцього на Землі зі Всесвітом. Подібні мотиви знаходимо в поезіях «У космічному оркестрі» *Павла Тичини*, «Зодіак» *Миколи Зерова*. Мосендз іде далі й створює міфологічний образ Праматері Роду з космічного океану, яка лле «вже мого роду вічне море». Поет одним із перших відчув космічність свого народу й нації. Це було модерне світовідчуття людини ХХ століття (вінок сонетів «Юнацька весна»). «Вінок» структурно й тематично об'єднує 15 сонетів, з яких останній, що називається «магістраль», будується з перших рядків усіх попередніх, є ідейно концептуальним і формально завершальним твором усього циклу. Мало хто з українських поетів у цій рафінованій формі досягав вершин майстерності. Мосендзу вдалося: чітка побудова сонетних строф у нього підпорядковується драматургії розвитку думок і почуттів, логіці розвитку ліричного сюжету, що втілює ідею непереможності людського духу в пізнанні буття. Філософська ідея циклу оптимістична: «Там, де відвага з вірою ідуть — там перешкод немає і не буде».

Мосендз творив «наукову» поезію, в її образну тканину включав філософські мотиви, поняття й лексику з точних наук, розширюючи естетичне поле лірики. Цим шляхом у 60-і роки йшли *Іван Драч*, *Микола Вінграновський* та їхні послідовники.

Олег Ольжич (1907—1944) — талановитий поет, публіцист, політичний діяч, археолог. Народився 8 липня 1907 року в Житомирі у родині поета *Олександра Олеся*. До 16 років Олег Кандиба жив в Україні. Його батько був повпредом УНР у Будапешті, через що з приходом більшовиків в Україну змушений був емігрувати. Олег разом з матір'ю в 1923 році переїхали до батька в Берлін, згодом родина оселилась поблизу Праги. 1924 року майбутній поет вступив до Карлового університету на археологічне відділення. В 1930 році Ольжич одержав диплом доктора археологічних наук. Його запросили працювати до Українського вільного університету, Чеського національного музею, згодом — до Гарвардського університету. Під час Другої світової війни поет був керівником відділів ОУН на Правобережній Україні. В 1941 році він приїхав до Києва, де організував підпільні групи, рух опору фашистам. У травні 1944 року Олег Ольжич дістався Львова, де гестапівці арештували його й вивезли до концтабору Заксенхаузен. В'язня жорстоко катували, однак він залишився незламним борцем за свободу свого народу, заявивши ворогам: «Українські землі є життєвим простором для українського народу. Тому будь-якого окупанта били і будемо бити!» Фашисти розстріляли його 9 червня 1944 року.

Збірками «Рінь» (1935), «Вежі» (1940), «Підзамчя» (1946) Ольжич увійшов у літературу як поет раціональної лірики, яка заперечувала сентиментально-сльозливе оспівування життя та образ пасивної, безвольної людини. За спогадами сучасників, Олег гартував свою волю і вважав, що саме сильна духом, цілеспрямована особистість потрібна майбутній відродженій Україні. Це й визначило характер його естетичних шукань, «енергійну дикцію» його творів, їхній інтелектуальний та емоційний рівні. У поезії «Захочеш — і будеш...» поет оспівував вольову людину, вірив у її внутрішні необмежені можливості: «В людині, затям, / Лежить невідгадана сила. / Зрослась небезпека з відважним життям, / Як з тілом смертельного крила». Експресивність досягається метафорами, антитезами, ритмікою п'ятистопного ямба, точними римами. Спираючись на класичні форми, митець вибудовує карбовану фразу, створює яскравий образ вояка за свободу.

Метафорична назва збірки «Вежі» символізує вершини духовності, до яких прагне його герой, сповнений дії і рішучості захищати Вітчизну. По-новому трактує митець поняття героїчного, що поєднує в собі і хоробрість, і відвагу серця, а головне —